

Még egyszer a *-ság* ~ *-ség* képzőről

I. A *-ság* ~ *-ség* képző eredete még mindig nem tekinthető tisztázottnak, noha számos kísérlet történt megfejtésére.

Az első jelentős próbálkozás BUDENZÉ volt (Nyr. I, 348—9). Ő a f. *sää* 'idő, időjárás' ~ md. M. *ši*, E. *či* 'nap (dies, sol)' szavakkal egyeztetette képzőnket. Jelentéstanilag lehetséges a föltevés, hiszen a finnugor nyelvekben számos példát találunk arra, hogy egy 'idő, nap' jelentésű szó elvont képzővé válik (md. M. *šumbra* 'egészséges: *šumbra -ši* 'egészség' és még számos példa az idézett helyen). A későbbi kutatások azonban kiderítették, hogy az egyeztetés hangtanilag tarthatatlan. A f. *sää* magyar megfelelője: *ég* 'Himmel' (NyH⁷ 140), a mordvin szó viszont eredetileg *k-* kezdetű volt, s a finn *kehä* 'Umkreis' stb. szóval függ össze (PAASONEN: FUF. VI, 238—39).

Új etimológiákat állított föl GOMBOCZ (Berzeviczy- emlékkönyv 39—41.). Előbb a f. *henki* 'lélek' ~ cser. H. *žäη* 'Atem, Seele' ~ vog. É. *sēηkw*, *sēηkw* 'köd, gőz, mámor' stb. szavakra gondolt, de ezt az egyeztetést hangtani nehézségek miatt ő maga elvetette. A finn *henki* hangtani szempontból lehetne a magyar *-ság* ~ *-ség* megfelelője, mivel szókezdő *h-*ja eredeti kakuminális affrikátára vezethető vissza (vö. SKES.), de GOMBOCZ az idézett helyen végül is a finn *huu* (LÖNNR.) 'gast, vålnad, spöke', *huunpurema* (*purema* 'harapás') 'kleine Flecke in der Haut, die sich besonders nach dem Tode eines nahen Verwandten zeigen sollen' ~ md. *tšov*: *tšovzo pátsazo* 'seine Seele', *tšovpátša* 'die Seele' ~ zürj. WIED. *šön* 'Schatten (von verstorbenem)' ~ osztj. *tōηη*, *lūηk*, *jūηk* 'die irdischen Götter, die Schutzgeister des Hauses, des Dorfes' (KARJALAINEN: MSFOu. XXIII 102) ~ vogK. *tow*, *towi* 'Seele' szavakkal egyeztetette a *-ság* ~ *-ség* képzőt. Megjegyezte azonban, hogy bizonyos nehézséget okoz a magyar és a többi finnugor szó között jelentkező hangrendi eltérés (nyelvemlékeink tanúsága szerint ugyanis a *-ség* változat az eredeti), noha ez áthidalható lenne, hiszen biztos etimológiákban is találunk rá példát.

LIIMOLA (FUF. XXXI 105—106) kimutatta, hogy GOMBOCZ egyeztetésének más akadályai is vannak. A szerinte fölteendő fgr. *š- szabályos magyar folytatója hanghiány lenne; a m. *savanyú* ~ f. *hapan* stb. szavak egyezése kétséges (BÁRCZI: SzófSz.), vagy ha egyeznek is, az alapnyelvi előzményben szókezdő affrikátából, nem pedig fgr. *š-ből kell kiindulnunk (PAASONEN: FUF. XII 300; TOIVONEN: FUF. XX 136—138). LIIMOLA megállapításaihoz hozzá kell még fűznünk, hogy a f. *huu* fgr. eredete sem biztos. Szó lehet ugyanis germán kölcsönzésről is: f. *huu* < germ. *huyu 'sielu, henki': gót *huqs* 'ua.', óészaki *hugr* 'ua.', svéd nyj. *hog-bett*, *houg-bett* 'vatsavaiva, ilkeä tunne vatsassa, nenänsyhyntä ym., joka ennustaa vieraan tuloa' (SKES.).

2. Újabbán megkísérelték a *-ság ~ -ség* képző eredetének problémáját csupán a magyar nyelv adataira támaszkodva megoldani (HORPÁCSI ILLÉS—BALÁZS JÁNOS, *A -ság, -ség képző eredetéhez*: MNy. XLIX, 44—61). A korábbi megfigyelési kísérleteket tárgyalva, HORPÁCSI azzal utasítja el GOMBOCZ magyarázatát, hogy a finn *henki* kései balti jövevény. GOMBOCZ azonban végeredményben a finn *huu* szóval egyezteteti képzőnkét, ami pedig a *henki* szót illeti, az nem balti jövevényyszó; HORPÁCSI álláspontja már régen elavult, vö. KALIMA, Itämeren suomalaisten kielten baltililaiset lainasanaat. 1936; HAKULINEN, SKRK. II, 37—39; TOIVONEN, SKES. I, 68—69).

HORPÁCSI egyébként a régi magyar *ség* 'halom' szóból származtatja a *-ság ~ -ség* képzőt, és fölteszi, hogy ez eredetileg gyűjtőnévképző volt. Egy 'halom' jelentésű szóból valóban válhat gyűjtőnévképző, de nyelvemlékeink adatai azt bizonyítják, hogy a *-ság ~ -ség* képző eredetileg nomen abstractum képző volt, s csak később kezdtek gyűjtőnevek képzésére is használni.

Nézzük meg HORPÁCSI példáit! Előbb a gyűjtőnevek legrégebbi előfordulásait állítja időrendbe három csoportra osztva:

A) Sokaságot jelentők: *társaság* 'socii, comitatus' JókK. 1450; *jóság*: *jószág* 'bona' JókK.

B) Fokozó értelmű térszínforma nevek: *erdőség*: 1339: Juxta angulum silve Mark appellate, que wlgariter Mark *erdeusege* vocitatur (MNy. II 368) (PAIS D. szerkesztői jegyzete: „Kérdéses! Nb. 1358: »Juxta angulum Silue Mark appellate que wlgariter Mark *Erdeu Zege* vocatur.»). — — *helység* 'pagus, villa': LevT. Közlebbi adatot nem közöl, s így nem lehet tudni, melyik évből való az idézet. Nagyon régi azonban nem lehet. — *mezőség* 'locus campstris, planities' JordK. 1516—1519.

C) Valakihez tartozó terület jelentésűek: *ország* 'úrnak alávetett terület, kiterjedés': HB. *uruzag*, 1192—95 — *bánság*: SchlSzőj.: banatus; *bansag*, 1400—1410 — *ispánság*: SchlSzőj.: comitatus: *ispansag* — *hercegség*: SchlSzőj.: ducatus: *hercegseg* — *vajdaság*: SoprSzőj.: „vayvodatus: *vayda/ag*”, 1430—1440.

A példákban kitűnik, hogy legkorábban a harmadik (C) csoportba sorolt szavak jelentek meg. Az A) csoportnál a legrégebbi előfordulás ideje 1450, a B) csoportnál pedig 1516—1519, hiszen az 1339-es *erdőség* adat téves olvasáson alapulhat, a helység adat pedig ellenőrizhetetlen, és a XV—XVI. századnál aligha korábbi. Ha viszont a *-ság ~ -ség* képző valóban egy 'halom, domb' jelentésű szóból keletkezett, akkor az lenne a természetes, hogy a C) csoport szavai legyenek a legkésőbbiek. Előbb kellett volna keletkezniük az *erdő + ség* 'erdő + halom, erdőből egy egész halomnyi > nagy erdő' féle gyűjtőszavaknak, s csak miután a *-ség* már megszilárdult mint gyűjtőnévképző, akkor használhatták az *ország, bánság* stb. szavak képzésére, amelyek már nem egyszerűen 'sok urat, sok bánt' jelentenek, hanem mindazokat a területeket, amelyek az *úr* = király, fejedelem, bán uralma alá tartoznak. Az *ország* 'úrnak alávetett terület, kiterjedés' és hasonló szavakban szerintem nem érezhető a *ség* szó eredeti 'kiterjedés, nagy terület' értelme, mint HORPÁCSI állítja. Helyesebb tehát, ha ahhoz az általános véleményhez igazodunk, amelyet HORPÁCSI kivételével minden nyelvész vall, hogy ti. a *-ság ~ -ség* képzőt eredetileg elvont főnevek képzésére használták. Ezt számos példa igazolja: HB. *uimadsag*-, *birsag*-, *uruzag*; ÓMS.: *scpepfegud*; GyulS. 1310—20: *Habroflag*, *keguffeg*, *beufeg* stb.; KT. XIV. sz. közepe: *scobodflagut*, *dichev seg* stb.; BesztSzőj.: *elenseg*, *keuerseg*, *ember sig*, *nemzeth sig*, *vitez seg*, *ag sig*

stb.; SchlSzőj. 1400—1410: *rakon sag, nemzet seg* stb.; SoprSzőj. 1430—1440: *kiral sag, herceg seg* stb.

De hogyan jöttek létre akkor az *ország*-típusú szavak? Véleményem szerint ezeknél is eredeti elvont jelentésű képzőből kell kiindulnunk. Az *ország, bánság, fejedelemség* stb. szavak nem egy, hanem több jelentésűek. Idézzünk egy pár címszót az ÉSz.-ből: *bánság*: 1) A bán hivatala, méltósága; 2) A bán kormányzása alatt álló terület; *fejedelemség*: 1) Fejedelmi méltóság, hatalom, rang, tisztség. 3) ... a fejedelem uralma alatt álló terület; *királyság*: 1) A királyi méltóság, hatalom, tisztség. 3) ... az a terület, amely a király uralma alatt áll. Nyelvemlékeink bizonyítják, hogy ez a jelentéskettősség már régi nyelvünkben is megvolt: Ha en *orzagomnac* felet megkerended es adatic neked (BécsiK. 59). — *Orzaganac* VII. eztendeieiben: septimo anno regni ejus (BécsiK. 53). Úgy vélem, hogy a 'királyi hatalom, méltóság, tisztség stb.' jelentés az elsődleges, tehát a *-ság* ~ *-ség* képző itt is absztrakt jelentésben szerepel. Ezen szavak konkrét, gyűjtő jelentése ilyesféle összefüggésekben alakulhatott ki az elvont jelentésből: „Kateryna megmarada, az *kyralsag* rea zalla (ÉrsK. 456 b)”. — Ihol mind a *királyság*, mind a *hertzezség*: szabad légy velle, mellyiket felveszed (Heltai: Krónika 37) — Ha a mü felséges császárunk *grófságot* adott, ezek helyett isten holtod után adjon örök boldogságot (TörtT. I 352). — Mátyás ígéri, akármely sorsban is, hűségét Katinkának. Ekkor Podiebrád sejteti vele, hogy rá *királyság* váraozik (Vör.). Végeredményben tehát HORPÁCSI etimológiai kísérlete is sikertelennek mondható.

BALÁZS J. felfogása eltér HORPÁCSIÉTÓL, bár ő is a *ség* 'monticulus' szóból származtatja képzőnek. A fejlődés menete szerinte a következő lehetett: *kerek ség* 'kerek domb' > 'kerek kiemelkedés' > 'kerek alak' > 'valaminek kerek volta, állapota' (56). Ezek alapján azt hihetnénk, hogy BALÁZS a képző elvont jelentését tekinti eredetinek. De, úgy látszik, később megfeledkezik erről, mert a 61. lapon már arról ír, hogy „A *-ság* ~ *-ség* képzőnek tehát eredetibb a terület-, illetőleg helynévképző szerepe, s ebből származhatott gyűjtőnévi, majd általában minden más elvont jelentése is.” Azt, hogy korábban más jelentésfejlődési folyamatot tett fel, itt meg sem említi. Vegyük szemügyre BALÁZS bizonyítékait!

Először az egyes kódexeinkben gyakori *-ségű* végződésről ellátott mellékneveket vizsgálja. Összehasonlítja őket a *-beli*, *-féle*, *-szerű*, *-rétű* szóelemekkel, hogy bebizonyítsa, a *-ség* képző önálló szóból keletkezett, s az alapjául szolgáló szó még nyelvemlékeink korában is általánosan ismert volt. Ezt a megállapítást azzal igazolja, hogy az *-ú* ~ *-ű* melléknévképző — éppúgy, mint etimológiai megfelelői a rokon nyelvekben — csak jelzős főnévhez járulhat: *jó eszű, éles szemű*; vog. *χūram layilap* 'három lábú' stb. Egyes kódexeinkben viszont ilyen kifejezéseket találunk: JókK. 61: „lata zent ferencznek Archaya elewt egy *zefsegew* kere/tett elewt me(n)ny: vidit... *crucem pulcherrimam*” — uo. 78: „Az helyen legottan kewltuala egy *zefsegew* lilium: ...*lilium pulcherrimum*” — BécsiK. 51—52: „*dragalatossegő laňokat*: *puellas speciosissimas*” — BodK. „*egy szépségő asszonyállat*” (Budenz UAI. 273) stb. Itt az *-ú* ~ *-ű*, úgy látszik, jelzőtlen főnévhez járul. BALÁZS úgy magyarázza meg ezen alakokat, hogy fölteszi: a *-ség* még önálló szóként élt a köztudatban, s akkoriban az *egy szépségű lilium* kifejezést *egy szép ségű liliumnak* tagolták, mint ahogy mi ma az *aprószerűt apró-szer-ű-nek* tagoljuk. Kódexeink korából — folytatja — csak a *ség* 'monticulus' szót ismerjük, tehát ebben kell keresnünk képzőnk eredetét.

BALÁZS maga is elismeri, hogy nagyon nehéz feladatra vállalkozik, amikor egy általánosan használt konkrét jelentésű szóból akarja levezetni leggyakoribb elvont főnévképzőnkét. Ezért láthatóan igyekszik kétségbe vonni azt, hogy a képzővé válás korában *ség* szavunknak nemcsak 'monticulus', hanem 'podex' jelentésének is kellett lennie. Érti, hogy feladata szinte megoldhatatlanná válnék, ha a *ség* 'podex' jelentését is figyelembe venné. A szó 'podex' jelentése azonban kétségtől kimutatható a 'monticulus' jelentés mellett, vö. 1357: Petrum dictum *Vosseggw* (Zala Okl. I. 575), 1402: Johannes dictus *Segges* (Zichy Okm. V 295) stb.

BALÁZS szerint perdöntő az „egy szépségő lilium”-féle szerkezetek tanúsága. Véleményem szerint azonban a kérdéses szerkezetek másképp is magyarázhatók. Figyelembe kell vennünk, hogy a *-ségű* képzős mellékneveknek a kódexek latin szövegében felső fok felelt meg: „*zefsegew kereftett* . . . *cruce* *pulcherrimam*”, „*zefsegew lilium* . . . *lilium pulcherrimum*”, „*dragalatossegő laňokat* . . . *puellas speciosissimas*”. Azért nem kaptak jelzőt a *szépségű*-féle melléknevek, mert superlativus abszolutsnak fogták fel őket. Kezdetben nyilván volt jelzőjük, mint a következő példák mutatják: BécsiK. 32: „*igen zep tisztaségő liztet*”, PozsK. 3: „*The dichyeseghes kezeideth nagy kemensegvas zegekwel kereszt fara fezeyteek*”. A latin superlativusokat magyar superlativus hiányában csak valamely nyomatékosító adverbium (*igen, nagyon* stb.) vagy nyomatékosító jelző (*nagy, szép* stb.) hozzáadásával tudták lefordítani. A nyomatékosító jelzőt pedig csak úgy használhatták, hogy a melléknevet a megfelelő elvont főnévvel helyettesítették, s ellátták — az előtte álló jelző miatt — az *-ű* melléknévképzővel. Később azonban a jelző gyakran elmaradt, mert a *-ségű* végződést a superlativus jelének fogták fel, s a *nagy, szép* stb. jelzők kitétele pleonazmusnak hatott. Azonkívül így az egyetlen szóból álló latin abszolút felsőfokot egy szóval tudták magyarra fordítani. Ismeretes, hogy mennyire szolgálai, szóról szóra fordították a középkorban a latin szövegeket, ennek köszönhetjük pl. a csak kódexeinkből ismert „*vala dicsérte-tett*” szerkezetet a latin *erat laudatus* fordításaként (KÁROLY: Igenévrendszerünk 127—133). Hogy a *-ségű* végződés külön jellé vált, s bizonyos mértékig elszigetelődött a *-ság ~ -ség* képzőtől, azt az is bizonyítja, hogy a *-ségű* végződés soha nem illeszkedik, holott a *-ség* képző *-ság* változata igen gyakori ugyanazokban a szövegekben (BécsiK. 121: *irgalma//agot, vilagoffag* stb.). Tudjuk, hogy a képző *-ség* változata az eredeti, s a felsőfok legrégebb jele a *-ségű*, hiszen legkorábbi kódexeinkben is megtalálható. A HB., az ÓMS., a Gyulafehérvári Glosszák és a Königsbergi Töredék szövegében felső fokú alak nem fordul elő. Valószínű, hogy a *-ség* képzős főneveket már akkor elkezdték az *-ű* melléknévképzővel megtoldani, s az így kapott melléknevet superlativus szerepben használni, amikor még általában a *-ség* változat járult mély hangrendű szavakhoz is. Az illeszkedett *-ság* képzős alakok később egyre jobban elterjedtek, de az elszigetelődött és superlativusjellé vált *-ségű* képző megőrizte magashangúságát minden esetben. Bizonyos mértékig analogikus a mai magyar nyelv *leg-* superlativus-praefixuma, amely szintén megőrizte magashangúságát. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a *-ség* képzőben csak egy palatális magánhangzó veláris párja alakult ki, a *-ségű* szuffixumban azonban két palatális magánhangzó veláris párjának kellett volna létrejönnie.

Mi tette lehetővé, hogy a *szépségű*-féle mellékneveket felsőfoknak érezték? Részben — hangtanilag vizsgálva — az, amit FOKOS-FUCHS így fogalmaz

meg „Der Komparativ und Superlativ in den finnischugrischen Sprachen (FUF. XXX 147—230) című tanulmányában: „In den fiugr. Sprachen wird also das Verhältnis, welches die indoeurop. Sprachen durch den Komparativ ausdrücken, im allgemeinen durch den Positiv bezeichnet, neben dem dasjenige, womit etwas verglichen wird, im Trennungskasus (Abl., Partitiv, Elativ) erscheint. Wo sich neben dieser syntaktische Mittel anwendenden Ausdrucksweise mit ihr parallel oder aber von ihr unabhängig dennoch besondere Steigerungssuffixe entwickelt haben, haben wir es entweder 1. mit emphatischen denominalen Suffixen zu tun, die zum Teil durch ihre die Zusammengehörigkeit, Relativität hervorhebende Funktion, als »affektive Nomen augmentativum- od. intensivum-Suffixe« angewendet, zur Bezeichnung der komparativischen Funktion geeignet wurden, oder haben sich 2. in dieser Funktion hervorhebende Partikeln, Adverbe durchgesetzt, oder aber sind 3. fremde, diese Funktion versiehende Elemente in die Sprache eingedrungen. In den beiden ersten Fällen haben wir es also eig. mit einer okkasionellen Bedeutung des Positivus zu tun: eine expressivere, emphatische Form wird als Steigerungsform empfunden. Dass diese Intensität durch ein — nicht seiner ursprünglichen Bestimmung gerade entgegengesetztes, nichts weniger als augmentatives Sprachmittel ausgedrückt werden kann, ist eine charakteristische Erscheinung, die eben umso nachdrücklicher erkennen lässt, dass wir es hier keineswegs mit ursprünglichen Steigerungssuffixen zu tun haben. Wo der Gegenstand, mit welchem verglichen wird, nicht gesetzt wird, zeigt sich in der Anwendung der Suffixe oft noch deutlicher die rein okkasionelle Anwendung des nur durch ein denominales Suffix erweiterten Positivus in dieser Funktion. Dass wir im Samojedischen ähnliche Verhältnisse finden, dass auch hier ein ursprüngliches, zusammengesetztes denominales Suffix, im allgemeinen aber der Positiv gebraucht wird, ja dass der Komparativ »hin- und wieder durch Deminutiv-Adjective ersetzt werden« kann (CASTR., Gr. 189), zeigt nur, dass wir es hier mit einer nicht nur dem Fiugr., sondern auch dem Uralischen eignenden Spracherscheinung zu tun haben. Dass diese Erscheinung sich auch weiter, auf altaischem Gebiete nachweisen lässt, sei für diesmal bloss erwähnt; eine diesbezügliche Untersuchung fällt ausserhalb des Rahmens unserer Arbeit.“ (174—176) További idézet: „Das Md. bietet charakteristische Beispiele dafür, wie Deminutiva — teils weil ihre Form inhaltslos geworden und ihre Bedeutung sich in nichts von der unzureichenden Form unterscheidet, teils weil das Adjektiv in verlängerten emphatischer, nachdruckvoller erscheinen mag — zur Annahme der komparativischen Funktion geeignet werden können. . . Wir werden es auch nicht auffallend finden, wenn ein Deminutivum ebenso auch superlativische Bedeutung haben kann.“ FOKOS-FUCHS számos példával támasztja alá a fent idézettekét, pl. PAAS. (Chrest.) E *véška*, *viška* 'klein': dem. *véškine*, *viškine* 'klein; jüngst (von Geschwistern)': *viškineés koso?* 'wo ist die jüngste?' (SUS. Toim. LXXXIV, 258).

Jelentéstanilag szintén érthető a superlativusszá való fejlődés. Ha valakire azt mondják: szép, az annyit jelent, hogy az illetőben a szépségnek bizonyos vonásait véljük fölfedezni. A szépség fogalma azonban nemcsak valaminek vagy valakinek a szép voltát jelöli, hanem magában foglalja általában mindenkinek és mindennek a szép vonásait is. Ha tehát valaki nem egyszerűen szép, hanem szépségű = szépséges, az annyit is jelenthet, hogy a szépségnek nemcsak bizonyos vonásait látjuk benne, hanem minden vagy legalábbis sok vonását.

Nyelvészeink régen észrevették, hogy a szóban forgó szerkezetek nem illenek bele az *-ú ~ -ű* képzős melléknevek rendszerébe. Úgy látszik, erre már a középkori laikusok is rájöttek, mert az *egy szépségű lilium* és hasonló szerkezetek korán kiszorultak a használatból. A *-ségű* jel helyét elfoglalta a *leg-* praefixum, egyes szavakban pedig az *-ú ~ -ű* képzőt az *-s* váltotta fel, amely nem kíván jelzőt. Ezek aztán gyakran a mai napig is fennmaradtak (*szépséges, gyönyörűséges* stb.).

Láthatjuk tehát, hogy BALÁZS „perdöntő jelentőségű” bizonyítéka másképp is — véleményem szerint jobban — magyarázható. Az pedig teljesen érthetetlen előttem, hogy miután perdöntő jelentőséget tulajdonít a nem illeszkedő *-ségű* képzőnek, amelyben szerinte világosan érezték a *ség* 'monticulus' jelentést (s ha úgy volt, nyilván a 'podex' jelentést is, hiszen a két-értelműségek kedvelése nyilván nem a legújabb kor találmánya), később arról kezd írni, hogy „... a *-ság* a *-séggel* még mélyebben is összefügghet. Köztudomású ugyanis, hogy nemcsak a *ség* volt gyakori helynevekben, hanem *ság* szavunk is, s akárcsak amaz, ez is 'domb, dombos vidék, erdő' értelemben járta.” (59) Ezek szerint tehát a *-ság* nem illeszkedéssel jött létre, hanem az önálló *ság* 'domb' szóból. De akkor az idézett *dragalatossegő lanyok* kifejezésben vajon miért nem érezték, hogy az önálló *ság* szó rejlik benne? Hiszen ugyanabban a szövegben gyakoriak a *-ság* képzős főnevek! Ha képzőnk a *ság ~ ség* 'monticulus' főnévből valóban úgy alakult volna ki, ahogy BALÁZS fölteszi, akkor nyilván a *ság*-ot is önálló szónak érezték volna, s *dragalatos-ságú lanyok* találnánk a szövegben.

A „perdöntő jelentőségű” bizonyíték után újabb bizonyítékok következnek. BALÁZS azt akarja bizonyítani vagy legalábbis valószínűvé tenni, hogy térszínforma-névből vagy testrésznévből válhat elvont képző. Érdekes, hogy itt már belenyugszik abba, hogy *ség* szavunk nemcsak térszínformánév volt, hanem testrésznév is, holott ugyanazon a lapon (55) följebb még vitatta a szó 'podex' jelentését. Mi lehet ennek az oka? Nyilván az, hogy BALÁZS véleménye szerint a *-beli* képző mint analogikus fejlődés eredménye, itt jó szolgálatokat tehet neki. Azzal bizonyít ugyanis, hogy a *-beli*, *-rétű*, *-szerű* képzők, a *mögött*, *felett*, *alatt*, *mellett*, *között*, *előtt* névutók térszínforma-névből, ill. testrésznévből keletkeztek. S aztán fölteszi a kérdést: „Mi teszi még valószínűvé, hogy ilyen elvont jelentésű képző konkrét térbeli viszonyt kifejező szóból származik?” (56). Szerintünk a „még” szócskát nyugodtan elhagyhatta volna, hiszen a fenti szavak egy része melléknévképző, amelyek önmagukban se nem konkrétak, se nem elvontak. A képzett melléknevek konkrétsága, ill. absztraktsága ugyanis általában az alapszótól függ (*aprószerű ~ istenszerű, lábbeli ~ tiszteletbeli* stb.). A példák másik része pedig névutó, amelyek szintén nem bizonyítanak semmit, hiszen a szavak jelentését nem módosítják. Később hivatkozik még *-ért* ragunkra és a német *-lich* melléknévképzőre.

Azután elvileg vizsgálja a kérdést, s megállapítja, hogy „... minden nép fejlődésének kezdeti fokán elsősorban csak a konkrét tárgyakat szokta megnevezni, az absztraktumokat csak a gondolkodásnak, elvonatkoztató képességének magasabb fokán.” Ebben tökéletesen igaza van. Véleményem szerint azonban a magyar nép fejlődésének kezdeti szakaszán már túljutott, amikor *-ság ~ -ség* képzőnk kialakult, s ezért a fenti megállapítás nem bizonyít sem pro, sem kontra.

Ha már az elvi kérdéseknél tartunk, megállapíthatjuk, hogy általában nem tartják valószínűnek, hogy egy közhasználatú konkrét szó, amelynek

sem hangalakja, sem jelentése nem változik meg, elvont képzővé válják. H. PAUL megállapítja, hogy az összetétel utótagjának elvontnak kell lennie, hogy belőle képző válhassék (Prinzipien der Sprachgeschichte 347—51). Szemléltető példák erre a német nyelv következő, agglutináció útján létrejött képzői: *heit*, vö. középelnémet *heit* 'Art und Weise, Beschaffenheit'; — *-schaft*, eredetileg szintén 'Art und Weise, Beschaffenheit'; *-tum*, eredetileg 'Verhältnis, Stand, Würde, Zustand' (I. KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache című munkájának megfelelő címszavait). PAUL megállapításait az idők folyamán ki kellett egészíteni. Így pl. BÁRCZI a szóképzést tárgyaló egyetemi jegyzetében rámutatott arra, hogy konkrét jelentésű szó is szuffixummá alakulhat agglutináció útján. Példa erre a magyar *-szer*. BALÁZS levezetését azonban ez sem igazolja, hiszen a *-szer* rag, nem pedig elvont képző.

Egy másik lényeges feltétele a szuffixummá válásnak az, amit HORGER (A nyelvtudomány alapelvei 142) így fogalmaz meg: szükséges, hogy a szuffixummá fejlődő utótag „önálló használatában elavuljon, vagy legalább jelentés- vagy alakváltozás következtében elszigetelődjék egymástól önálló és összetétel utolsó tagjaként való használata.” Ezt az álláspontot vallja D. BARTHA KATALIN is, aki így ír a *-ság ~ -ség* képzőről: „a *-ság, -ség* képzőnk eredetileg szintén önálló szó volt. Sem etimológiáját, sem eredeti jelentését nem ismerjük, de tegyük föl, hogy az *aggság, gyermekség*-féle összetételekben 'állapot' jelentése volt. Ezek keletkezésekor természetesen még a *ség* önálló szóként is élt a nyelvhasználatban, így a nyelvérzék az összetételekben is érezte önálló szó voltát. Amint azonban önálló használatban megindult az elavulás útján, s egyre gyérebben jelentkezett az élő nyelvben, annál jobban kezdett elhomályosodni a nyelvérzék számára, az összetételekre vonatkozólag is, önálló szóként való használatának tudata. Amikor teljesen elvesztette önálló létét, a nyelvtudat semmiféle önálló szóhoz nem kapcsolhatta többé az említett összetételekben, nem tekinthette többé külön léttel és jelentéssel bíró elemnek, csupán jelentésmódosító végződésnek. Az összetételek előtagjai így váltak alapszóvá a formánssá alakult *-ság, -ség* utótag (most már képző) számára, s az egész összetétel így alakult képzett, illetve származékszóvá.

Nem véletlen az sem, hogy a *nő* és *né* utótagú szóösszetételekben csak a *né* változat vált képzővé, ez utóbbi ugyanis már nem él önálló szóként a nyelvhasználatban, tehát bekövetkezhet a formánssá alakulása, míg az önálló életet élő *nő* változat — bár igen sok összetételben szerepel — nem alakult képzővé” (D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története, 5).

Sz. KISPÁL MAGDOLNA több rokonyyelvi szót sorol föl, melyek a képzővé válás útján vannak: „... a rokon finnugor nyelvekben több olyan önálló szót ismerünk, amely igen gyakran szerepel összetétel utótagjaként nem önálló jelentéssel, hanem csak jelentésmódosító funkcióval, vagyis útban van a végződésé válás felé. Ilyenek pl.: manysi: *ut* 'dolog, valami'. Néha még önállóan is használatos, gyakrabban azonban összetételek utótagja, de már csak jelentésmódosító szereppel: *tēne-ut* 'étel', *ajnē-ut* 'ital', *varnē-ut* 'munka' stb.

Ilyen a finn *-kunta* végződés is, melynek eredeti jelentése 'embercsoport'. Ma már önálló szóként nem él, gyűjtőnevek utótagjaként, illetve most már inkább képzőjeként azonban gyakran találkozunk vele: *seura-kunta* 'társaság', *maakunta* 'terület' (*maa* 'föld'), *kasvikunta* 'növényvilág, növényzet', *eläin-kunta* 'állatvilág' (vö. Sz. KISPÁL MAGDOLNA, A magyar nyelv fgr. alapjai. Egyet. jegyzet 65—6. l.).

Hasonló a felfogása Ruzsiczky Évának is (A mai magyar nyelv rendszere I, 342): „Vannak képzők, amelyek önálló szóból keletkeztek: a szó sok párhuzamos összetételben szerepelt utótagként, majd önálló jelentését elveszítve, jelentésmódosító elemmé színtelenedett (agglutinatio).”

A szabályok alól persze szoktak kivételek lenni, de a *-ság ~ -ség* képző valahogy minden alól kivétel, legalábbis úgy, ahogy BALÁZS magyarázza. Nem elvont szóból keletkezett, mint az említett német absztrakt képzők, — önálló használatú alapszava nem avult el, mint a finn *kunta* szó, — nem változott meg alapszavának jelentése sem, mint a *-hat ~ -het* képzőnk előzményénél, — még csak hangtanilag sem szigetelődött el, mint *-né* képzőnk a *nő* szótól.

S itt még egyszer szeretnék visszatérni arra, amit BALÁZS az *egy szépségű lilium*-féle szerkezetekről mondott, hogy ti. érezték volna benne az önálló jelentésű *ség* szót. Ha tényleg érezték — főntebb igyekeztem bebizonyítani, hogy nem —, akkor a *szépségű* még jelzős szerkezet vagy legalábbis összetett szó volt. Ha a *ség* még önálló szónak érződött, nyilván önálló jelentése is volt, s az csak 'Hügel' vagy 'Gesäss' lehetett. Ebben az esetben viszont egy olyan kifejezés, mint pl. a *szépségű asszony* csak 'szép dombú asszony' vagy esetleg 'eine Frau mit schönem Gesäss', nem pedig 'szépséges asszony' jelentésű lehetett. Mert habár az összetett szavak értelme nem azonos alkotó elemei jelentésének összegével, az egész szó jelentése, valamint az elő- és utótag jelentése közötti összefüggés világos szokott lenni. Ez alól csak egyes szavak alkotnak kivételt (*szemfényvesztő, agyafúrt* stb.), nem pedig hasonló utótagú összetételek egész sora.

Említettem már, hogy a *ség* 'monticulus' > elvont főnévképző levezés után minden további nélkül a *ség* 'monticulus' > gyűjtőnévképző levezés következik. Szerintem ez a második magyarázat helytállóbb, amely szerint képzőnk a nagyon korán jelentkező *ség* utótagú helynevekből keletkezett volna, pl. 1233: „usque ad illum locum, qui vocatur *Ursegh*” stb. Ennek csak az a hibája, hogy noha minden nyelvben nagy számmal vannak olyan összetett helynevek, amelyek utótagja 'domb' vagy 'hegy' jelentésű (eléig csak a számtalan *-berg* végződésű, germán nyelvekbeli helynevekre utalni), mégsem tapasztaljuk, hogy bárhol is elvont képző lett volna belőlük. Ezért véleményem szerint BALÁZSNak ez az utóbbi feltevése is csak akkor fogadható el valószínű magyarázatnak, ha semmi más megfeytési lehetőség nincs.

3. Ugyanabban az évben, amelyben HORPÁCSI és BALÁZS főntebb tárgyalta cikke megjelent, M. LIIMOLA is írt *-ság ~ -ség* képzőnkéről (FUF. XXXI 104—116). MUNKÁCSI régi magyarázatát eleveníti föl az újabb nyelvészeti kutatások fényében (MUNKÁCSI: NyK. XXII 16; KSz. II 41). A vogulT. *čou, šou, K. šou, šju, L. ši, ši* 'Zeit' szó MUNKÁCSI szerint a magyar *-ság ~ -ség* megfelelője. Ezt az egyeztetést SZINNYEI (NyH³. 105) és PAASONEN (FUF. VI, 238) elutasította, mivel a kérdéses vogul szó szerintük a tatár *čak* 'Zeit, Mass' átvétele. LIIMOLA bebizonyítja, hogy a vogul szó nem lehet tatár jövevényszó, mivel a szótagvégi tatár *-k*-nak a vogulban *χ, γ* felel meg, nem pedig *γ* vagy *β* (KANNISTO, Tat. Lehnwörter 12—13, 15—16). A vokalizmus is ellene szól a *čak* szó átvételének. A tatár *a*-nak ugyanis mélyhangú sorok felelnek meg a vogul nyelvjárásokban, s csak a FK.-ban találunk példát a palatalis magánhangzóra. Nincs ok tehát föltenni, hogy éppen a *čak* szó vokálisa vált volna a különböző nyelvjárásokban magas magánhangzóra

(KANNISTO, i. m. 21—24). LIIMOLA lehetségesnek tartja a magyar -ség képző és a vogul szó összetartozását, és újabb adatokkal támasztja alá: (KANN.) TJ., TCs. *tšëü*, AK., KK. *šöβ*, FK. *šüβ*, P. *šjγ*, *ši*, EVag., DVag., AL. *ši* 'mint Munkácsinál'. E magyarázat jelentéstani szempontból nem kifogásolható, s nagyobb hangtani nehézségek sincsenek. Mivel az egyes nyelvjárásokban található labiális magánhangzó nyilván *-ə-ből keletkezett a β hatására (a γ ~ β váltakozás gyakori a vogulban), a vokalizmus megfelelése ugyanolyan, mint *lélek* vagy *mély* szavunkban. A szókezdő mássalhangzó *tš volt, s habár ennek a magyarban általában cs folytatása van, egyes szavakban s-t is találunk (pl. *süly*). Bonyolultabb a szóvégi mássalhangzó problémája, mivel LIIMOLA etimológiája szerint a magyar g-nek vogul β, γ felel meg. Ez az ellentmondás azáltal oldódik meg, hogy eredeti *η-ből indulunk ki. A *η és *ηk sorok között ugyanis gyakori az átmenet. Vannak szavak, amelyekben az ugor nyelveken belül is különböző képviselőt találunk: m. *fő*, fej vogAK., FK. *päηk* stb. Négy olyan példa is van, amelyekben a magyar g-nek obi-ugor η, β, v felel meg (*fog*, *tegez*, *zug*, *mögött*). Ez utóbbi négy példával kapcsolatban azonban maga LIIMOLA is megjegyzi, hogy másképp is magyarázzák őket.

Végeredményben az összes eddig ismertett magyarázatok közül egyedül LIIMOLÁÉ bizonyul valószínűnek. E magyarázatnak csupán kisebb hangtani nehézségei vannak, ezek azonban áthidalhatók.

4. Most én is szeretnék egy régi föltevést új megvilágításba helyezni, amelyet annak idején maga a szerző is elvetett. GOMBOCZRÓL, ill. a finn *henki* 'lélek'-ről van szó.

Egyeztetésem a következő: m. -ség ~ osztjDN. *tšəηk*, Trj. *tšəηk̄*, Ni., Kaz. *šəηk̄*, O. *əηk̄* 'kuumuus, helle; kuuma' ~ f. *henki* 'hengenveto; elo; sielu; henkilö stb.' ~ lpN. *hægga* 'elo, henki; henkilö stb.' (SKES.). Vizsgáljuk meg az etimológiát először hangtanilag! A fölteendő fgr. alak *tšəηk̄ ~ *tšəηk̄ lehetett. Az első szótag magánhangzója alapnyelvi *e folytatása, mint pl. *él* szavunk megfelelőiben: m. *él* ~ f. *elää* ua., lpN. *oellet*. Az osztjákban az *ə általánosult, akár mint alapnyelvi *ə folytatása, amely az *e-vel változott volna, akár mint osztják redukció eredménye, vö. m. *jég* ~ osztjDN. *žəηk*, Trj. *žəηk̄*, Ni. *žəηk̄*, Kaz. *žəηk̄* O. *žəηk̄* 'víz'. A Ni., Kaz. és O. nyelvjárásban mutatkozó eltérést az *i*- okozza; a szabályos megfelelés ugyanis Ni., Kaz. *ä*, O. *ɤ* (STEINITZ, Geschichte des ostjakischen Vocalismus 89), vö. m. *megy* ~ osztjDN. *məŋ-*, Trj. *məŋ-*, Ni., Kaz. *māŋ-*, O. *mən-* ua. (az osztják példák KARJALAINEN szótárából valók).

A konzonantizmus nem szorul különösebb magyarázatra. A SKES. a finn *henki* szót a felsoroltakon kívül egyezteteti még a votj. *žog* 'helteinen, kuuma' szóval. Ez azonban aligha tartozik ide. A szó elején ugyanis zöngétlen affrikáta volna szabályos. Ez a votják szó valószínűleg összefügg a zürjén *regid* 'schnell, bald' szóval (WICHMANN). A votj. *džog* és a zürj. *regid* szavakat UOTILA is egybeveti (SyrjChrest. 141).

De lehetséges-e a fenti szavak egyeztetése jelentésanilag? Szerintem igen. A szócsalád alapjelentése 'meleg, forró; melegség, forróság' lehetett. Az osztják szó megőrizte az alapjelentést. A következő fejlődési fok nyilván a 'gőz, pára' volt, hiszen csak ezen keresztül érthető a 'lélek' jelentés kialakulása. Erre a jelentésváltozásra jó példa az osztják Ni. *röŋ*, *röŋ*, O. *röŋ* 'melegség, forróság' szó. Egyes nyelvjárásokban már 'pára, köd' jelentést

vett föl: Kaz. *mõürõy* 'maasta nouseva usva', O. *mõürvu* 'maasta, maaperästä. nouseva kylmyys' (több példa Karjalainen szótárában).

Egy 'köd, gőz, pára' jelentésű szóból pedig könnyen kialakulhat a 'lélek' jelentés (vö. m. *lélek* ~ f. *lõgly*). Az utolsó fejlődési fok, az elvont képzővé válás is érthető, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a f. *henki* szónak 'élet' jelentése is van, pl. *olla hengissä* 'életben lenni', *tässä on henki kysymyksessä* 'itt az életről van szó' stb. Az agglutináció ilyen összetételek útján mehetett végbe: *õreg sêg* 'õreg élet' > 'õreg kor' > 'õregség'; *fiatalság* stb.

Elképzelhető az is, hogy a szó már akkor kezdett elvont képzővé válni, amikor még 'gőz, pára' jelentése volt. Ezzel kapcsolatban a következő adatokra szeretném fölhívni a figyelmet (valamennyi FOKOS-FUCHS Syrjäisches Wörterbuchjából): *ru* 'Dampf, Nebel'; *as-ru* 'Eigensinn' (*as* 'eigen; selbst'); *jei-ru* 'Wahnsinn, Irrsinn' (*jei* 'dumm, toll'); *ši-ni-ru* 'Stille, Ruhe, Friede' (*ši* 'Laut, Geräusch, Lärm'; *ni* 'auch nicht'); *jar-rua* 'tapfer, mutig' (*jar* 'zornig, jähzornig, heftig; flink, gewandt', *-rua* 'nebelig'); *as-rua* 'eigensinnig, launenhaft'; *jei-rua* 'dumm; irrsinnig'; *kokni-rua* 'leichtsinnig' (*kokni* 'leicht'), *lok-rua* 'böös, schlecht' (*lok* 'Bosheit, Zorn; Böses, Teufel stb.');

ram-rua 'bescheiden, sanft' (*ram* 'bescheiden, sanft, friedlich, mild, still'); *ši-ni-rua* 'still, bescheiden, sanft'.

A zürjén adatok szerkezetüket, jelentésüket tekintve, nagyjából megfelelnék a magyar *-ság* ~ *-ség* képzős alakoknak. Gyakori, hogy melléknévből főnév + melléknévképzővel az alapszóhoz hasonló jelentésű melléknévet képeznek: *ram-ru-a* mint *szép-ség-es*. A zürjén *ši-ni-ru* pontos megfelelője a magyar *zaj-talan-ság*-nak. Mi teszi lehetővé a fölsorolt zürjén összetett szavak ilyenféle jelentésfejlődését? Véleményem szerint az, hogy a 'gőz, köd, pára' jelentésű szavak gyakran elvont jelentést vehetnek föl, vö. a német „Ich habe keinen *Dunst* davon 'halvány *gõzõm* sincs róla'. Az is érthető, hogy a magyarban általánosan használt elvont képző lett egy 'gőz' jelentésű szóból, míg a zürjénben csak egyes származékokban van meg a *ru*, *rua* elvont értelme. A zürjén *ru* ugyanis továbbra is használatos konkrét jelentésében, míg a fölteendő magyar **ség* 'pára, gőz' szó az önálló használatból kiveszett. A **ség* szó eltűnésének oka szerintem az, hogy hangalakja egybeesett a 'podex' jelentésű *ség* szóval (vö. régi *húgy* 'csillag' szavunkkal).

Végül szeretném megjegyezni, hogy bár LIIMOLA föltevését lehetségesnek tartom, szerintem az én ötletem mégis valószínűbb. Láttuk ugyanis, hogy míg az én etimológiám hangtanilag tökéletes, addig LIIMOLA magyarázatánál föl kell tennünk az -*ŋ*- és -*ŋk*- sorok közötti átmenetet; megállapítottuk azt is, hogy a szókezdő **tš* magyar folytatása általában *cs*, nem pedig *s*.

Jelentés tanilag mindkét föltevés alátámasztható pontos rokonyelvi párhuzamokkal, de talán itt is az én elképzelésem mellett szól az, hogy a zürj. *ru* 'gőz, pára' utótagú elvont összetett főneveket a magyar *-ség* képzős főnevekhez hasonlóan gyakran melléknévképzővel látják el, a LIIMOLA által említett zürj. *lun* 'nap, idő' utótagú elvont jelentésű összetételekhez azonban tudomásom szerint nem szokott melléknévképző járulni. A *lun* szó nem fordul elő a zürj. *ši-ni-ru*-féle szó szerkezetekben sem.

MIKOLA TIBOR